

Postideologische politiek¹ of D66 in het politieke spectrum

Door Pieter Fokkink²

Over bestuurlijke dilemma's gesproken: wat dachten we van de politieke partij D66 in het tijdperk waarin wetenschap en technologie de dienst uitmaken?

In het politieke spectrum aan het einde van de twintigste eeuw kennen de politieke partijen géén vaste plaats meer ten opzichte van elkaar. Links of rechts, vooruitstrevend of behoudend zijn inhoudsloze termen geworden. Ideologische labels zijn daarom eerder verwarrend dan verhelderend. De sociale bewegingen domineerden de politiek in de industriële ontwikkelingsfase die zich liet kenmerken door een primaat van de economie en de daarbij behorende retoriek van *vrijheid, gelijkheid en solidariteit*. Deze bewegingen hebben weinig of géén betekenis meer voor de hedendaagse samenleving. Het politieke bestel zal zich dienen te richten op een door wetenschap en techniek getekende werkelijkheid. Een postideologische politiek zal het primaat van de economie dan ook moeten gaan vervangen door het opnieuw formuleren wat het echte 'algemene belang' in de samenleving is. De oriëntatie op de steeds minder 'kenbare' werkelijkheid zal vorm dienen te krijgen in een 'onderzoekende' politieke houding. De aandacht dient uit te gaan naar de informatieverwerving in een 'ongeorganiseerde' samenleving. En dit vergt samenhang in de politieke analyse, als ook een mentaliteit van systematische bestuurlijke twijfel en het kunnen beslissen in onzekerheid.

Inleiding

Je zou kunnen zeggen dat in 1989 een einde kwam aan de eerste fase van de ontwikkeling van de democratische rechtsstaat in West-Europa. Wat met de Franse Revolutie in 1789 begon werd door de ineenstorting van het Sovjetsysteem tweehonderd jaar later in een nieuwe ontwikkelingsfase gebracht. We doen wel net alsof 'het Westerse stelsel' in 1989 de definitieve overwinning heeft behaald in de koude oorlog met het Sovjetstelsel, maar het Westerse stelsel zelf staat onder dezelfde druk als waaraan het Sovjetstelsel ten onder is gegaan.

Het zou een fatale vergissing zijn te veronderstellen dat '*het einde van de geschiedenis*' is aangebroken.³ Dat triomfalisme van Amerikaanse snit verhult wat er werkelijk gaande is in de Westerse wereld. In heel West-Europa kun je een volledige heroriëntering van de politieke partijformaties waarnemen. Conservatisme, liberalisme, socialisme (óók in de varianten van christendemocratie, vrijheids-democratie en sociaaldemocratie) of welk ander 'ideologisch label' dan ook, hebben géén herkenbare inhoud meer. In deze bijdrage zal worden gezien welke heroriëntatie in Nederland gaande is.

Het traditionele politieke spectrum

De Franse Revolutie begon niet met een discussie over beslissen bij meerderheid of over andere politieke spelregels, doch met het opstellen van een "**verklaring van de rechten van de mens en burger**". Het ging hier om de mensen- en burgerrechten als grondslag voor de democratie en de democratische rechtsstaat.

Van meet af aan en tot op de dag van vandaag hebben critici en tegenstanders de mensenrechten als '*individualistisch*' bestempeld. Toch liggen er fundamentele waarden ten grondslag aan deze rechten. In de mensen- en burgerrechten verklaart ieder van ons, ieder ander

¹ Gepubliceerd in *IDEE – Tijdschrift van het Wetenschappelijk Bureau van D66*, 16^e jaargang, nummer 1, Februari 1995. Dit artikel is een uitwerking van de inleiding die Pieter Fokkink als statenlid van D66 in Overijssel op 1 oktober 1994 hield voor de Bestuurdersvereniging.

² Pieter Fokkink [1939] studeerde, na lyceum^β [1956], politieke en sociale filosofie, economie, geschiedenis en rechten, was Officier van de Militaire Administratie, werkte bij een Registeraccountantsmaatschap en was ruim tien jaar werkzaam als consultant, vervolgens wetenschappelijk hoofdmedewerker en docent in de Economische Faculteit te Rotterdam en daarna bij Wijsbegeerte en Geschiedenis en uiteindelijk Wijsbegeerte in Twente. Thans is hij bestuurssecretaris van de Stichting Wetenschappelijk Bureau.

³ Zie F. Fukuyama, *Het Einde van de Geschiedenis en de Laatste Mens*, Uitgeverij Contact 1992 en de discussie daarover in B. van Stokkum (red), *Voorbij de Ideologie? Zingeving en politiek na Fukuyama's 'Einde van de geschiedenis'*, Gooi en Sticht, 1991.

als gelijke te erkennen en te respecteren. Het 'universalistische' karakter schuilt er in, dat we die erkenning tot alle mensen laten uitstrekken en niet tot de eigen cultuurkring beperken. Schending van de mensen- en burgerrechten ten opzichte van één van ons is dus een schending ten opzichte van allen. Het is afgelopen met de praktijk dat je mensen kunt slachtoffers ten behoeve van gemeenschapsidealen. Dat deze manier, waarop we met die universele rechten omgaan 'cultureel' bepaald is, is evident, dat kan niet anders.

Geleidelijk aan zie je emancipatiebewegingen ontstaan, die aan de democratische rechtsstaat steeds meer invulling geven. Dat begint met het verzet van de burgerij tegen regenten en aristocraten. Deze burgerlijke of liberale stroming is al in de 19^e eeuw voltooid.

In Nederland zie je de emancipatiebeweging van de katholieken tegen de achterstelling door de protestantse meerderheid. Met het aanvaarden van katholieken in alle maatschappelijke en bestuurlijke functies (met uitzondering van het koningschap) is die emancipatiebeweging in de 20^e eeuw evenzeer voltooid.⁴ Tot deze ontwikkeling behoort ook het typisch Nederlands verschijnsel, waarbij de gereformeerden het recht verlangden op een eigen identiteit in een eigen maatschappelijke setting.

Met de opkomst van de industrialisatie kreeg deze fase van de ontwikkeling van de democratische rechtsstaat een dominant economische invulling. Het is dan ook niet voor niets dat er in de 19^e eeuw de emancipatiebeweging van arbeiders ontstaat. Economische belangen staan in feite bij alle sociale bewegingen en politieke stromingen centraal. Wat dat aangaat, is ook de recente opkomst van de ouderenbeweging zeer goed passend in het traditionele politieke spectrum.

Het Nationaal Kiezers Onderzoek 1994 geeft in de vraag over 'inkomensnivellering' (op een schaal van 1-7) een goede indicatie van het traditionele politieke spectrum.

<i>Groen Links</i>	5,9
<i>PvdA</i>	5,3
<i>Ouderen</i>	5,0
<i>D66</i>	4,9
<i>Klein Christelijk</i>	4,8
<i>Midden</i>	4,5
<i>CDA</i>	4,3
<i>VVD</i>	3,2

Het links-rechts beeld met de daarbij behorende idealen is prima zichtbaar. De politieke partijen hebben een herkenbare plaats. Vanuit de economische dominantie met een zwaar accent op materialistische vraagstukken, bezetten de christelijke partijen het politieke centrum, staan de sociale emancipatiepartijen links en de burgerlijke partijen rechts. Vooruitstrevend wil zeggen een grotere gelijkheid in de betekenis van nivellering. Daartegenover staat het pleidooi voor een grotere vrijheid in de betekenis van denivellering. In alle gevallen wordt verondersteld dat de maatschappij overzichtelijk is en dat we precies weten hoe de inkomensverdeling in elkaar zit en hoe je die kunt beïnvloeden.

Dat geldt al in iets mindere mate wanneer je in datzelfde onderzoek naar de opvatting over een 'traditioneel' vraagstuk als industriële risico's kijkt (bijvoorbeeld 'géén nieuwe kerncentrales').

<i>Groen Links</i>	6,3
<i>D66</i>	5,6
<i>PvdA</i>	5,6
<i>Midden</i>	5,1
<i>Klein Christelijk</i>	5,1
<i>Ouderen</i>	5,0
<i>CDA</i>	4,7
<i>VVD</i>	4,3

Hier zie je de eerste "betekenis-onduidelijkheden" opdoemen. Hield vooruitstrevendheid steeds het vernieuwen en het nemen van risico's in, bij het type vraagstukken als kernenergie staat de links-rechts tegenstelling juist voor 'risicoloosheid'. De gevolgen van nieuwe technologieën worden door 'links' als te onzeker gekwalificeerd om de risico's verantwoord te

⁴ De benoeming van de katholieke Beel tot vice-voorzitter van de Raad van State wordt wel als het moment van volledige emancipatie ervaren.

kunnen nemen. Het automatisme is er uit, hoewel het partijenspectrum wel een traditionele opstelling laat zien.

De politieke partij in het traditionele politieke spectrum

De plaats van de politieke partijen in het traditionele politieke spectrum lag min of meer vast en dat gaf een schijn van duidelijkheid. Verreweg het belangrijkste echter was het type partijorganisatie dat behoorde bij dit spectrum: de partij als exponent van de sociale beweging, die aan de hand van een politiek programma meestreed 'om de macht', teneinde het partijprogramma te kunnen uitvoeren.⁵ De samenleving kon worden gekarakteriseerd in algemene categorieën. De ideologische labels stonden voor herkenbare inhouden. Het onvoorwaardelijke vertrouwen in de vertegenwoordigers, die de problemen geacht werden op te lossen, was dan ook evident.

De invulling van de democratische rechtsstaat is sedert 1789 langs dezelfde lijnen tot stand gekomen. In het politieke proces groeien opposanten in een machtsstrijd naar elkaar toe. Met als resultaat een compromismodel omtrent een industrieel samenlevingstype,⁶ dat zich het gemakkelijkst laat typeren door de volgende bepalingen:

- een centrale overheidsverantwoordelijkheid voor een hoog ontwikkelde economie,
- ondersteund door voorzieningen ter facilitering van de economische ontwikkeling enerzijds en ter compensatie van de economische fluctuaties anderzijds,
- waarbij langs collectieve weg de risico's van de arbeid en gezondheid - die niet beïnvloedbaar waren - werden gedragen.

In dit industriële samenlevingstype blijft het 'economisch perspectief' dus dominant en bepalend voor het politieke spectrum. Vrijwel alles staat onder dit teken. Ook de discussies over de ruimtelijke infrastructuur, over toerisme, recreatie et cetera laten dat zien. Collectieve voorzieningen zoals gezondheidszorg en onderwijs staan in nauw verband met de financieringslasten, het verdelen van schaarse middelen en de oriëntatie op de arbeidsmarkt.⁷ De risico's van uitval, ziekte, ongeval en ouderdom worden in collectieve solidariteit gedragen.

Solidariteit betekent dan metterdaad het collectief dragen van individueel te lopen risico's. Maar het industriële samenlevingstype wordt bestuurd door een 'calculerende' overheid en hierdoor wordt weer de 'calculerende' burger in het leven geroepen.⁸ Het beleid wordt in toenemende mate wetenschappelijk berekend en in modellen gevat, de politiek raakt verwetenschappelijkt. Alles is nu gericht op de relatieve 'economische' vergelijking met als gevolg: groeinoodzaak (sociaaleconomisch gesproken: er dienen zich altijd 'achterstandsgroepen' aan, dan wel 'achtergebleven onopgeloste problemen', waarvoor groei een noodzakelijke voorwaarde is).

⁵ Een treffende illustratie daarvan is te vinden in Bart Tromp's commentaar met als titel 'Democratisch tekort' in *Socialisme & Democratie* jrg 51 nr 10 (oktober 1994), waaruit ik citeer:

"Nodig is dat politieke partijen zich verantwoordelijk en democratisch gedragen. Dat betekent dat zij serieuze verkiezingsprogramma's opstellen, in de verkiezingsstrijd de strijdpunten van dat programma centraal stellen, en bij de onderhandelingen over het regeerakkoord op grond van hun programma's tot compromissen komen. Op die manier kan de kiezer nagaan in hoeverre de partij het contract dat deze met hem is aangegaan ('als gij op mij stemt, dan zal ik trachten het volgende programma te verwezenlijken') naar vermogen heeft uitgevoerd".

Het feit dat het regeerakkoord zaken bevat die niet in de verkiezingsprogramma's gefundeerd zijn, beschouwt Tromp als 'het' democratisch tekort en belangrijker dan structurele staatkundige en politieke vernieuwing. Het is de vraag of het verstandig is een term als 'democratisch tekort' van Claude Lefort met een geheel andere inhoud op deze manier te gebruiken. Maar los daarvan schuilt in dit commentaar een gigantische overschatting van het politieke vermogen van partijen.

⁶ Hiervoor wordt de term 'verzorgingsstaat' als regel gebruikt. Bezwaar tegen die term is voornamelijk dat die term het maatschappelijk karakter uit beeld haalt.

⁷ Een incidenteel, doch treffend voorbeeld van de economisering van de gezondheidszorg is de wet op de orgaandonatie, waarin getracht wordt de schaarste aan organen op te heffen door overledenen, die daar geen expliciet bezwaar tegen hebben gemaakt, van hun organen te ontdoen. Ik spreek geen oordeel uit, doch signaleer het laten prevaleren van de economische denkwijze.

⁸ De term 'calculerende overheid' is afkomstig van oud-premier Lubbers tijdens het Burgerschaps-congres in december 1992.

De verandering

Met het realiseren van het compromis over de aankleding van de samenleving, komt evenwel het samenlevingstype als zodanig ter discussie. Ook het Sovjetstelsel is niet ten onder gegaan in de strijd met het Westerse stelsel, doch aan het eigen onvermogen de samenleving zo te organiseren dat vernieuwing - en met name nieuwe technologische ontwikkeling - mogelijk zou worden. Het Westerse stelsel dat minder rigide is, staat nu voor een vergelijkbare uitdaging: het zal zich als 'industriële' samenlevingstype evenmin kunnen handhaven.

De voorwaarden waaronder productie- en samenlevingstypen functioneren veranderen structureel. De samenleving 'internationaliseert' en zo snel dat de basisstructuur van het industriële samenlevingstype, de staat, sterk aan betekenis inboet. Het compromis omtrent waarover we het met z'n allen te zeggen willen hebben, over wat we als de publieke zaak definiëren, staat ter discussie op het moment dat het vermogen wegvalt die gezamenlijke zeggenschap waar te maken. De veronderstelde autonomie van de statelijke verbanden verdwijnt.

Het is nu boeiend om te zien hoe in het Nationaal Kiezers Onderzoek 1994 het politiek spectrum zich in de vraag naar de gewenste snelheid van Europese integratie op het punt van soevereiniteit en nationale identiteit formeert.

VVD	4,3
D66	4,2
PvdA	4,2
Midden	4,1
CDA	4,1
Groen Links	3,7
Ouderen	3,2
Klein Christelijk	3,0

Wat in elk geval vaststaat, is dat er een groeiende en geprononceerde behoefte blijkt aan een persoonlijke levenssfeer, waarin mensen het zelf voor het zeggen hebben. Wat je kunt zien, is dat het productie-technologische / materialistische karakter van de industriële fase van organisatie van de samenleving geleidelijk aan, aan het veranderen is.

Zo heeft bijvoorbeeld de opkomst van medische technologieën een technocratisering van het leven als zodanig mogelijk gemaakt, hetgeen mensen diep in hun persoonlijke levenssfeer treft. De informatie-communicatie-technologieën maken op hun beurt een technocratisering van het denken en het bewustzijn mogelijk. De 'persoonlijke levenssfeer' van mensen wordt langzamerhand méér bedreigd vanuit het private, dan vanuit het publieke. Het lijkt er sterk op dat waar de zeggenschap van allen (het publieke) terugtreedt en ruimte maakt voor zeggenschap van delen (het private), gaat dat veelal ten koste van de persoonlijke levenssfeer.

Wanneer je nu vanuit dit perspectief het politieke spectrum bekijkt, dan zie je aan de hand van wederom het Nationaal Kiezers Onderzoek 1994 (aan de hand van de vraag over individuele zelfbeschikking) een heel ander plaatje:

VVD	5,9
D66	5,8
Groen Links	5,8
Ouderen	5,7
PvdA	5,6
Midden	5,4
CDA	4,4
Klein Christelijk	1,7

Waar je elders in Europa de religieuze tegenstellingen - soms gewelddadig - de dominante rol van de economie ziet overnemen, daar zie je bij ons rond dit soort nieuwe vraagstukken wel degelijk vergelijkbare patronen. Wanneer de ontwikkeling van de democratische rechtsstaat overgaat van een primair economisch-industriële in een cultureel-technologische fase, verandert het politieke spectrum fundamenteel.

Wat in elk geval duidelijk is, is dat er géén vaste plaatsen voor politieke partijen meer zijn in een dergelijk, meer cultureel georiënteerd spectrum, zéker niet in de belevingswereld van de burgers.

Dat we ons in een overgangsfase bevinden, is duidelijk te zien, zowel aan het gedrag van politici als dat van de kiezers. Politici houden krampachtig vast aan het oude patroon, aan

bestaande werkwijzen en organisatievormen (de discussies over handhaving partijstelsel, vertegenwoordiging, et cetera, maar óók het functioneren van de bestuurlijke wereld vormen daarvan een treffende illustratie). Bovendien zie je veel politici in het onbegrip voor het nieuwe vervallen door deze veranderingen te diskwalificeren als 'moreel verval', 'verloedering' of wat dies meer zij. De onlangs opgestoken normen- en waardendiscussie fungeert hier als achterhoedegevecht van een in macht en aanzien tanende elite. Burgers reageren op hun beurt hierop met zowel een verandering als een vermindering van belangstelling voor het bestaande politieke bestel. Wat dus alles zegt over de politieke interesse als zodanig! Zo plegen burgers rebellie door het bewust negeren van regels van welke aard dan ook en accepteren zij niet langer de 'zogenaamd essentiële' voorzieningen als een *Betuwelijn* of *Schiphols vijfde baan*. Terwijl een groeiende aversie zich uit tegen de risicovolle 'risicolootheid' van het bestaan, et cetera. Er wordt gezocht naar vernieuwing, nieuwe uitdagingen, nieuwe politieke verbanden rond thema's als milieu, leefbaarheid, mensenrechten, et cetera, maar óók naar een nieuwe locatie van democratie, in bijvoorbeeld een wijk- of buurtorganisatie.

Naar een nieuw samenlevingstype

Het samenlevingstype van het einde van de twintigste eeuw laat zich niet zo gemakkelijk karakteriseren. Toch zijn er enkele aspecten, die met name ter onderscheiding met het vorige samenlevingstype er uitspringen.

Het verschil tussen algemeen en bijzonder belang dient opnieuw te worden gedefinieerd. In het politieke proces zal het algemeen belang tot inzet (en uitkomst) moeten worden gemaakt. Het is wat al te gemakkelijk de overheid 'automatisch' met het algemeen belang te laten samen vallen. Daartoe heeft de overheid zich in de gehele industriële ontwikkeling al te zeer schatplichtig gemaakt aan de sociaaleconomische belangen en deze genomen als de maat en invulling van het algemeen belang. Er dient dan ook opnieuw te worden nagedacht over het karakter en de betekenis van het algemeen belang. Dat zal mede inhouden dat we de verhoudingen tussen het publieke, het private en het persoonlijke opnieuw moeten bezien.

Laten we er geen doekjes om winden, een en ander is het gevolg en heeft in elk geval alles te maken met wat je zou kunnen noemen 'het einde van de organisatiemaatschappij'. De typische massaorganisatie van de industriële periode is stilaan overgegaan in netwerken en losse verbanden. Dat maakt mensen ambivalent. Het wegvallen van traditionele organisatiepatronen lijkt mensen 'vrijheid' te geven, maar gelijktijdig groeit er een onzekerheid met en afhankelijkheid van de nieuwe 'losse' samenlevingspatronen. Inhoud en vorm van de gewone dagelijkse oriëntatiekaders van mensen zijn flexibel geworden. Je zult die inhoud en vorm telkens opnieuw met elkaar moeten vaststellen, hetgeen een behoorlijke inspanning vergt. We doen bovendien nog wel alsof mensen georganiseerd zijn, maar intussen identificeren mensen zich niet meer met die organisaties: lidmaatschap en identificatie zijn ontkoppeld.

Met het beroep op burgerschap, dat wil zeggen verantwoordelijkheidsgevoel voor de publieke zaak, ontstaat de kritische werknemer of vakbondslid, de 'klokkenluiders' bij de overheid, et cetera.

Eigen verantwoordelijkheid en zelfstandigheid zijn immers de noodzakelijke structurelementen in de nieuwe netwerk-samenleving. Het hele idee van 'vertegenwoordigen' werkt dan niet meer. De bereidheid om een 'mandaat' aan iemand te geven om 'namens' anderen iets af te spreken of te bereiken is verminderd, zo niet afwezig. Niet alleen in de politiek, maar óók in het bedrijfsleven, de vakbeweging, het onderwijs en andere sectoren van de samenleving tref je aan dat mensen zelf eigenlijk zo veel mogelijk 'direct' betrokken willen zijn of in elk geval wensen mee te beslissen (denk alleen maar aan de onzekerheid van 'onderhandelaars' omtrent datgene wat hun achterban van het resultaat zal vinden). Het is iets dat je óók in gewone verenigingen aantreft.

Nauw hierop aansluitend zie je dat mensen primair beschouwd wensen te worden als individu en niet als groep of collectiviteit. Mensen zijn zelfstandig en willen hun eigen relaties kiezen, waarbinnen zij de verhoudingen zelf kunnen bepalen. Hiervoor dragen zij eigen verantwoordelijkheid en wijzen de door de overheid opgelegde afhankelijkheid af. Maar wanneer burgers zich niet door anderen willen laten gezeggen op welke - min of meer uniforme - wijze ze met elkaar geacht worden samen te leven, wil dat niet zeggen dat ze niet meer willen 'sa-

menleven'.⁹ Het is een conclusie die grote gevolgen heeft voor traditionele categorieën als solidariteit et cetera. Waar in een samenleving de individuele keuzevrijheid toeneemt, valt niet langer 'zonder meer' de gevolgen van al die individuele keuzen voor gezamenlijke rekening te nemen. Werkgelegenheid, gezondheidszorg en sociale zekerheid dienen zich op dit punt dan ook nadrukkelijk als probleem aan.

Tenslotte is er de 'niet-kenbare' werkelijkheid. De samenleving is dusdanig complex dat we niet langer zomaar met bijvoorbeeld koopkrachtplaatjes 'beleid' kunnen ontwikkelen. We praten gemakkelijk over een 'tweedeling' in de samenleving, maar weten niet wie er toe zouden behoren. We geven subsidies voor allerlei zaken, maar weten niet wie er van profiteren.

De verwetenschappelijkte politiek bracht ons de suggestie dat alles kenbaar is, maar in werkelijkheid gaat het om niets anders dan statistische constructies en rekenmodellen, in andere gevallen om déélwaarnemingen.¹⁰ De verwetenschappelijking van de politiek heeft het politieke proces voor de burger daartegenover dan ook alleen maar ontoegankelijker gemaakt. Voor de overheid is de belangrijkste conclusie dat het proces van 'individualisering' het onmogelijk maakt iedere persoonlijke situatie van burgers te kennen, terwijl gelijktijdig het beschouwen van die burger als behorende tot een groep of categorie de plank nu eenmaal mislaat.

Het noodzakelijke publieke politieke debat

Uit deze beschouwing komen vragen naar voren, die de uitgangspunten kunnen vormen voor een noodzakelijk publiek politiek debat. Deze zijn dan in elk geval:

- welke invulling moeten we geven aan 'het algemeen belang', wanneer dat niet langer uitsluitend macro-economisch kan worden bepaald?
- hoe definiëren we opnieuw de verhouding tussen het publieke, private en persoonlijke?
- hoe gaan we om met het steeds pluralistischer wordende karakter van onze samenleving?
- hoe gaan we om met de pluriformiteit van samenlevingsverbanden?
- hoe gaan we om met de onmogelijkheid de werkelijkheid te kunnen kennen?
- hoe gaan we om met het feit dat de werkelijkheid zich niet in politieke programma's laat uitdrukken?
- hoe gaan we om met het niet meer kunnen vertegenwoordigen?

Dit zijn indringende vragen voor een publiek politiek debat, dat niet langer over de aankleding van de samenleving gaat, maar om de 'architectuur' daarvan. In een dergelijk debat, dat overigens reeds gevoerd wordt op talloze plaatsen, maar merkwaardigerwijze niet in of onder regie van de politieke partijen, hebben 'traditionele' begrippen als individuele ontplooiing, vrijheid, gelijkheid, solidariteit et cetera op zichzelf géén bijdrage, omdat juist de inhoud van die begrippen mede onderwerp van het debat is. Ook de traditionele oplossingen - primair langs de weg van de sociale bewegingen - hebben hun geloofwaardigheid verloren. Er is behoefte aan een meer directe betrokkenheid. Mede hierdoor zijn tevens politieke partijen niet langer het kader voor de politieke discussie, net zoals politieke programma's nauwelijks nog betekenis hebben voor het feitelijke beleid.

Maar ook de verwetenschappelijking van de politiek staat ter discussie en dit is iets dat D66 in z'n wortels aantast. Immers de door D66 van meet af aan voorgestane oriëntatie op de werkelijkheid is mede ingegeven door het feit dat wetenschap en techniek de samenleving

⁹ Hans Wansink beschouwt (op de opiniepagina van NRC-Handelsblad dd 17 oktober 1994) het individualiseringsproces primair vanuit de economische invalshoek en constateert dat 'het ik-tijdperk', opgevat als de behoefte van elk individu aan een zelfstandig huishouden en elke activiteit als een betaalde baan, 'zijn langste tijd gehad heeft'. Wansink maakt echter een denkfout door te veronderstellen dat wanneer de economische vorm niet meer opgaat, het verschijnsel als inhoud ook is geëindigd. Individualisering als erkende individuele zelfstandigheid heeft zich - wellicht meer buiten dan binnen de Randstad - óók in allerlei samenlevingsverbanden doorgezet en dat proces is niet meer te keren. Pogingen om mensen van buitenaf 'afhankelijk' van elkaar te maken en ze dat niet zelf te laten bepalen, zijn gedoemd te mislukken en zullen tot grote maatschappelijke schade leiden.

¹⁰ Uiteraard wordt hier niet bedoeld dat we voorbij moeten gaan aan gewone statistische informatie. In tegendeel. Waar bezwaar tegen moet worden gemaakt zijn de statistische 'constructies,' zoals 'het normale gezin', en allerlei veronderstellingen in rekenmodellen, zoals 'het effect van investeringen op werkgelegenheid' etc. Daar zitten zoveel aannames over de werkelijkheid is, dat het helemaal de vraag is of dat eigenlijk nog iets zegt.

sterk beïnvloeden. Daarom is het noodzakelijk dat vak-deskundigen hun verantwoordelijkheid nemen in het politieke proces: politisering van deskundigheid is dan urgent geworden, in plaats van technocratie. Deze 'politisering' wordt door D66 tot nog toe te veel gepositioneerd binnen het bestaande, formele, politieke kader. Dat was omdat we de verbondenheid tussen werkelijkheid, politiek en kiezer weer wilden herstellen. Nu we ons echter moeten realiseren dat juist voor de politiek de werkelijkheid moeilijker kenbaar blijkt dan we veronderstelden, vereist dat ook een transformatie in het eigen denken. Het bestaande politiek profiel staat ter discussie, namelijk dat in de (internationale) door wetenschap en techniek beïnvloedde werkelijkheid 'politici' dienen te zoeken naar oplossingen. Datzelfde geldt voor de democratie-gedachte die blijft uitgaan van de mensen/burgerrechten en zoveel mogelijk mensen in het politieke proces wil betrekken.

Maar hoe kun je in een steeds ongeorganiseerdere samenleving burgers een zo groot mogelijke directe invloed laten uitoefenen op de politieke besluitvorming? Hoe bereik je mensen met en voor open publieke debatten? Hoe krijg je ruime beschikbaarheid van 'onafhankelijke' informatie in een situatie waarin 'selectie' van informatie uit hanteerbaarheidsoverwegingen de hoofdvraag is?

Hoe realiseer je openbaarheid van en toekomstgerichtheid in politieke besluitvorming, indien je de werkelijkheid en de toekomst niet kent en nauwelijks kunt inschatten? ***In een democratische besluitvorming gaat het er uiteindelijk om dat je, alles gehoord hebbende, ten overstaan van allen kunt overtuigen.***

Op een paar van deze aandachtspunten wil ik nog wat nader ingaan. Dat betreft dan allereerst de méér dan noodzakelijke aandacht voor niet-vertegenwoordigende politiek. Het feit dat je je als politicus realiseert dat je niet veel méér 'vertegenwoordigt' dan alleen jezelf, dwingt tot een relativering van de stelligheid in de besluitvorming en tevens tot een openheid voor verandering (ervan) met gevoel voor de extra bescherming voor burgers tegen de willekeur ervan.¹¹ Dit is niet hetzelfde als een verplichte directe betrokkenheid van iedereen. Het verplicht de politicus veeleer tot matiging van het 'zeker weten'. Omdat je niemand vertegenwoordigt, verplicht het je tot het doen van voortdurend onderzoek naar wat er leeft, hoe een probleem er uitziet, waar je daar informatie over kunt bemachtigen. Hoewel het je niet van 'beslissingen' mag weerhouden, dien je te beseffen dat je beslist in, deels onwetendheid, deels onzekerheid.

Bijzondere aandacht moet er ook zijn voor het ongeorganiseerde karakter van de samenleving en voor de uitwerking van (verschillende motieven van) beleid op één plaats. Kortom een houding van systematische bestuurlijke twijfel dient de politicus van de toekomst te sieren. Je telkens afvragen wát je nu precies weet en hoe zeker dat is, kan de noodzakelijke openheid brengen in de politiek, waardoor herziening van beleid mogelijk wordt, zonder dat dat overkomt als willekeur. Dat laatste geschiedt helaas in de politiek, wanneer standpunten worden ingenomen op basis van altijd maar weer 'veronderstelde' feiten. Complementair aan wat noodzakelijk is om dit te veranderen, is natuurlijk een optimale rechtsbescherming voor de burger, want daarmee 'institutionaliseer je de kritische onwetendheid en twijfel'.

Een tweede aspect waar ik meer aandacht voor wil vragen is de 'niet-programmatische politiek'. Politieke programma's zijn achterhaald vóór dat ze zijn vastgesteld. Zodra immers bestuursverantwoordelijkheid gedragen wordt en dus realistisch te werk moet worden gegaan, dwingt de werkelijkheid tot voortdurende 'programmatische' bijstelling, zelfs van regeer- en college-akkoorden. De werkelijkheid is niet meer in politieke programma's te vatten, zoals dat ten tijde van de traditionele sociale bewegingen het geval was. Dat betekent nog niet dat je het politieke programma moet afschaffen, doch je dient je te realiseren dat de werkelijkheidswaarde ervan niet geweldig groot is en dat het 'onderscheidenlijke' in de voorgestelde oplossingen wel eens hetzelfde zou kunnen zijn als het 'onwerkelijke' van de oplossing. Politici hebben dan ook meer aan 'training' in politieke analyse en in het kunnen beoordelen van de juistheid en volledigheid van verschaft informatie, dan aan het formuleren van beleidswensen. Programmatische discussies zouden zich er op moeten richten de aanstaande politici bewust te maken wat ze zouden moeten (laten) onderzoeken om tot standpunten te

¹¹ *Dat je niets meer dan jezelf vertegenwoordigt druist in tegen het institutionele karakter van het politieke stelsel, waarin juist wordt verondersteld dat je 'namens' anderen kunt handelen. De stelling beoogt niets meer of minder dat het bewustmaken van enige bescheidenheid, waardoor je weliswaar namens anderen beslissingen neemt, maar een flamboyante rechtvaardiging daarvan ontbreekt.*

komen en hoe je visies daarover ontwikkelt. Dat is géén onderzoek in de klassieke zin, wat dan zou de pretentie van het weten weer de kop opsteken. Het gaat om het creëren van een open onderzoekende en twijfelende geest (over het belang van de politieke partij gesproken!)

Tenslotte zou meer aandacht nodig zijn voor 'machtsvrije' discussies over de moraal in samenleving en openbaar bestuur. Dat lijkt een wat vreemde eend in de bijt van deze beschouwing, maar dat is toch niet het geval. Een moreel-neutrale politiek is een fictie. De politiek is voortdurend bezig 'normen en waarden' in wetgeving en beleid te realiseren. De fictie van een moreel-neutrale politiek belemmert een open discussie over de (morele) belemmeringen, die vanuit de politiek langs indirecte weg aan de samenleving worden opgelegd. Een samenleving, waarin de persoonlijke levenssfeer van mensen steeds belangrijker wordt en waarin private belangen een steeds grotere rol gaan spelen, vereist een moraal die het pluralistisch karakter van deze samenleving expliciet erkent. Dan gaat het niet aan via machts- of coalitiepolitiek een moraal op te leggen. We hebben al gezien hoezeer dat een tegenovergesteld effect sorteert. Opgelegde moraliteit scheidt z'n eigen immoraliteit. Moraliseren door op te roepen aan de regels te gehoorzamen, terwijl de innerlijke tegenstrijdigheid in de regelgeving op zichzelf al tot ongehoorzaamheid dwingt, is de verkeerde weg. Wanneer je bijvoorbeeld een racebaan aanlegt, kun je niet verwachten dat mensen daarover langzaam zullen rijden. Het nu moraliserend (toe)spreken helpt niet als je de gelegenheid tot amoreel gedrag zelf schept.

De paarse coalitie zelf zal de komende jaren duidelijk moeten maken hoe de sociaaleconomische dominantie overwonnen kan worden en hoe we in staat moeten zijn tot het formuleren van een nieuwe politieke moraal voor de komende decennia. De toenemende rol van wetenschap en techniek zal daarin centraal moeten staan, in die zin dat de noodzaak voor ogen komt te staan die wetenschap en techniek niet in technocratie te laten ontaarden. De maatschappelijke relevantie ervan zal weer op de agenda moeten komen. De industriële fase van de moderniteit is ten einde, de moderniteit zelf nog niet. We zullen ons moeten hoeden voor het postmoderne misverstand dat van dit alles niets van waarde is. Maar tegelijk dienen we in te zien dat absolute waarheden in de politiek niet bestaan. We zullen ons eigen verhaal moeten vertellen in het besef dat andere verhalen óók mogelijk zijn, maar dat we voor het moment dit verhaal het beste vinden. ***Er is geen andere norm dan die, welke we ten overstaan van allen kunnen verdedigen als een voor ieder inzichtelijk te maken gelijk geldende norm voor het politieke handelen.***

Ideologie in debat¹²

Het debat over de 'ideologische positie' van D66 gaat voort en dat is een goede zaak. D66 mist - gelukkig - een gezaghebbende autoriteit die daar beslissende uitspraken over kan doen, zodat een ieder vrij is vanuit het eigen gezichtspunt in dat debat een bijdrage te leveren. Uiteindelijk zal er toch wel zoiets als een perspectief uit tevoorschijn komen. Joop Abbes heeft zich vaker in *Idee* in het debat geroerd. In zijn recente bijdrage doet hij dat onder de titel 'Het ideologisch gezicht van D66' en verwijst hij naar zijn eerdere bijdragen op dit punt.¹³

Aangezien Abbes dit keer een artikel van mijn hand over 'Postideologische politiek' als aanleiding gebruikt, doch daarover een aantal onjuiste beweringen doet, heb ik behoefte een aantal zaken recht te zetten. Het neemt overigens niet weg dat ik de benaderingswijze van Abbes zeer zinnig acht en dat we zeker moeten trachten de verschillende invalshoeken in het debat verder mee te nemen. Maar dat voor later, nu eerst de rechtzettingen.

In mijn bijdrage 'Postideologische politiek' gaat het over het feit dat 'de ideologieën' van de sociale bewegingen, die in de 19^e eeuw ontstaan zijn als reactie op de Franse Revolutie en de Industrialisatie, tegen het einde van de 20^e eeuw niet langer aanleiding geven tot een duidelijke inhoudelijke plaatsbepaling in het politieke spectrum. De grondslagen van die ideologieën staan ter discussie en de werkelijkheid wordt gedomineerd door 'wetenschap en tech-

¹² Een reactie van Pieter Fokkink op het eerder in *Idee* verschenen artikel 'Het ideologisch gezicht van D66' door Joop Abbes. In *IDEE*, tijdschrift van het Wetenschappelijk Bureau van D66, 16^e jaargang, nummer 4, september 1995

¹³ *Idee* nr. 3, jrg. 16

niek'. Met logisch-positivisme heeft dat niets van doen. Ook na zorgvuldige herlezing kan ik nergens in mijn artikel ook maar enige aanwijzing vinden dat ik 'wetenschap en technologie tegenover de ideologie' zou plaatsens, of dat ik beweer dat 'wetenschap en techniek de ideologie overbodig zou maken'. Dat een pleidooi voor 'postideologische politiek' niet alle soorten ideologie uitsluit, staat gelijk met de opvatting dat in een postindustriële samenleving nog industrie voorkomt en dat bij een postmaterialistische cultuur het materialisme niet verdwenen is. Sterker, het postmodernisme behoeft de aanwezigheid van het modernisme als noodzakelijke voorwaarde. Abbes heeft het overigens over een heel ander soort *ideologiebegrip* dan in mijn stuk aan de orde is. Hij heeft het niet over ideologieën van sociale bewegingen die ten grondslag liggen aan de partijformaties, maar over een breed algemeen ideologiebegrip. Als vroege participant in de 'wetenschap & samenleving-discussies' van de jaren zeventig, ken ik deze opvatting maar al te goed. Abbes demonstreert in zijn artikel op overtuigende wijze dat ook wetenschapsbeoefening - evenzeer indien het 'het interdeterministische evolutiemodel' aangaat - in dit licht 'ideologisch' kan zijn. Laat daar géén misverstand over bestaan. Alle respect daarvoor.

Overigens is de 'switch' van Abbes in de laatste paragraaf naar de partijformatie opmerkelijk. Met de twee 'verliezersfusies' van het CDA en GroenLinks is de partijvernieuwing gestagneerd. Partijvernieuwing is niet langer actueel, omdat het niet tot verdere duidelijkheid leidt, in tegendeel. Nieuwe partijformaties moeten niet meer via fusies vanuit bestaande formaties tot stand komen. Laat het maar aan de kiezers en nieuwe initiatieven over!